
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ УЗАГАЛЬНЮЮЧОЇ ТЕОРІЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Василь Сутула

Аннотация. Результаты проведенного исследования указывают на несформированность теории, которая бы описывала физическую культуру как целостное явление. Показано, что физическая культура представляет собой исторически обусловленную деятельность людей, связанную с использованием физических упражнений, и ее индивидуально и общественно значимые результаты, а основными формами ее социального проявления являются физическое воспитание, спорт, физическая рекреация. Выделен социальный механизм саморазвития физической культуры. Установлено, что ее историческая эволюция проходит по таким направлениям: воспитательное, зрелищное, оздоровительно-рекреационное, религиозное. Показано, что их развитие привело к появлению особых социальных институтов физического воспитания, спорта, физической рекреации.

Ключевые слова: физическая культура, физическое воспитание, спорт, физическая рекреация, теория, саморазвитие, процесс, потребности, социальный институт.

Abstract. The results of the study indicate the lack of formed theory, which would describe physical culture as an integral phenomenon. It is shown that physical culture is a historically conditioned activity of people associated with the use of physical exercises, and its individually and socially significant results, with the main forms of its social manifestation being physical education, sport, physical recreation. A social mechanism of self-development of physical culture is singled out. It is established that its historical evolution passes in such directions: educational, spectacular, health related and recreational, religious. It is shown that their development has led to the emergence of special social institutions of physical education, sport, physical recreation.

Keywords: physical culture, physical education, sport, physical recreation, theory, self-development, process, requirements, social institute.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія фізичної культури як теорія, яка повинна описувати сферу діяльності людей, пов'язану з використанням фізичних вправ, на сучасному етапі свого розвитку знаходиться усе ще на описово-прикладному рівні [4, 5, 8, 15], адже в ній відсутня єдина загальнотеоретична основа, на що звертають увагу Н. Візитей [1], Ю. Ніколаєв [13], А. Передельський [17]. Сама теорія являє собою, на думку Ю. Ніколаєва [14], «механістичне» об'єднання теорій фізичного виховання, спорту, фізичної рекреації. Незважаючи на такі оцінки, необхідність розробки нових інтеграційних підходів до побудови теорії фізичної культури виразно простежується у працях багатьох учених. Так, М. Пономарьов [18], аналізуючи цю проблему, акцентував увагу на важливості і необхідності осмислення інтеграційної сутності фізичної культури під час формування її теорії. Г. Наталов [11] зазначає, що інтеграційною узагальноною наукою стане теорія формування культури рухової діяльності. У працях В. Видріна [2, 3] підкреслюється, що сучасні досягнення у формуванні цілісного уявлення про систему фізичної культури базуються на культурологічному підході до дослідження проблем її розвитку, на використанні теорії діяльності та теорії потреб, на осмисленні інтеграційних процесів, які активізувалися в соціальній системі фізичної культури.

Досліджуючи інтеграційні тенденції в сучасному «фізкультурознавстві», Л. Матвеев [7] кон-

статував, що в осмисленні сутності цієї проблеми основний акцент повинен бути зроблений на зв'язках, котрі визначають єдність різних форм фізичної культури. В одній із останніх своїх праць [9] учений зазначав, що наразі виникли передумови для формування цілісного уявлення про фізичну культуру, які створюють об'єктивну основу для побудови узагальноної теорії.

Проблеми, пов'язані з осмисленням інтеграційної сутності фізичної культури, останніми роками послідовно висвітлюються Ю. Ніколаєвим [12, 14, 15]. Він акцентує увагу на тому, що оновлена теорія фізичної культури повинна ґрунтуватися на новій концептуальній базі, що має представляти цілісну, самостійну теорію діяльності у сфері фізичної культури, фундаментом якої повинна бути кардинально нова парадигма теоретичних знань про її сутність, в якій необхідно відобразити формування цілісної людини в єдності її соматопсихічних і соціокультурних компонентів.

Результати проведеного аналізу свідчать про існування певної суперечності. З одного боку, можна констатувати, що у працях провідних фахівців уже сформульовано ряд базових положень, на основі яких повинна будуватися узагальноюча (інтегративна) теорія фізичної культури. З іншого боку, практика свідчить про відсутність такої теорії, на чому акцентує увагу Л. Лубишева [6], констатуючи, що «... с самого начала разработки интегративной теории физической культуры на протяжении практически четверти века «даль-

ше первонаочальних позицій» дело не продвинулось». Означена суперечність актуалізує необхідність проведення досліджень, спрямованих на розбудову узагальнюючої теорії фізичної культури.

Мета дослідження – розкриття змісту концептуальних положень узагальнюючої теорії фізичної культури та їх обґрунтування.

Методи дослідження: аналіз спеціальної літератури, в якій висвітлюються різні аспекти розвитку сфери діяльності людей, пов'язаної з використанням фізичних вправ, для узагальнюючої назви якої вживається термін «фізична культура», системний та історіографічний підходи до аналізу даної проблеми.

Результати дослідження та їх обговорення. Результати проведеного аналізу свідчать про те, що провідними науковцями сформульовано певні вимоги до узагальнюючої теорії фізичної культури. По-перше, в її основі повинна лежати кардинально нова парадигма теоретичних знань про сутність фізичної культури. По-друге, в узагальнюючій теорії фізична культура повинна аналізуватися через призму цілісної системи. По-третє, така теорія повинна являти собою самостійну теорію діяльності у сфері фізичної культури. На основі цих тверджень, а також з урахуванням вимог, які ставлять до наукових теорій¹, було сформульовано такі концептуальні² положення узагальнюючої теорії фізичної культури, які у своєму цілісному сприйнятті відображають структуру та послідовність дій у процесі її розбудови.

Перше концептуальне положення. Фізична культура являє собою історично зумовлену діяльність людей, пов'язану з використанням фізичних вправ, та її індивідуально і суспільно значущі результати.

Враховуючи важливість та дискусійність проблеми побудови узагальнюючої теорії фізичної культури, необхідно передовсім сформулювати

¹ **Наукова теорія** – це система узагальненого знання, що описує досліджувані природні або суспільні явища та дозволяє будувати причинно-наслідкові зв'язки між ними і прогнозувати їх розвиток. Вона являє собою систему тверджень, взаємопов'язаних логічно, в яких відображається сутність предметної сфери, для характеристики якої вони використовуються. Ця система має бути цілісною і внутрішньо несуперечливою. Вона повинна не тільки описувати об'єкти у відповідній предметній сфері, а й пояснювати їхні функції, структуру, склад, генезис. Побудова знань у науковій теорії здійснюється із застосуванням доказового механізму. Безпосередньою причиною, яка змушує удосконалювати існуючі або розробляти нові концепції чи теорії, є наявність суперечностей, які не можуть бути вирішені в межах існуючої системи знань.

² **Концепція** – система поглядів, єдиний, визначальний задум, те або інше розуміння явищ і процесів. Перевірка правильності концептуальних положень приводить до зміни концепції або до побудови на цій основі теорії.

коректне визначення поняття «фізична культура». Очевидно, немає жодного сенсу піднімати питання побудови такої теорії, якщо це поняття трактується по-різному, що має місце в сучасній науковій практиці [27]. При цьому необхідно виходити з того, що поняття як наукова категорія повинне, з одного боку, відображати найбільш суттєві ознаки явища, для характеристики якого воно вводиться, а з іншого – має слугувати своєрідним інструментарієм у ході побудови відповідної теорії, адже поняття являє собою, за образним висловом С. Стельмаха [22], виражене в слові віддзеркалення дійсності і саме у складі визначеної теорії знаходить своє реальне мисленнєво-мовне буття.

Для формулювання узагальнюючого поняття соціального явища, для назви якого використовують термін «фізична культура», було проведено [27] порівняльний аналіз існуючих в науковій практиці визначень (В. Столяров, 1987; В. Видрін, Н. Пономарьов, 1987; Л. Матвеев, 1991; В. Лукьяненко, 2008; Б. Шиян, 2008; Ю. Курашин, 2010; Т. Круцевич, 2003, 2010; F. Cleorahas, 2009; J. Kosiewicz, 2010; Sifferman, 2011 та ін.). Результати свідчать про те, що в усіх визначеннях фахівці акцентують увагу на двох гранях фізичної культури – діяльнісній та результуючій. Результуюча складова поняття «фізична культура» в існуючих формулюваннях відображає індивідуально значущі результати діяльності людей у цій сфері, а саме: покращення здоров'я, покращення статури, гармонійний фізичний розвиток, підвищення загальної фізичної підготовленості, формування фізичної готовності людини до життя, покращення спортивних результатів тощо. Проте, в існуючих визначеннях відсутні посилання на суспільно значущі результати такої діяльності, які проявляються у формуванні системи специфічних для даного виду культури цінностей, ідеалів, норм і зразків поведінки; в задоволенні суспільної потреби у видовищах; у створенні відповідної інфраструктури (споруди, тренажерні зали, стадіони, спеціальні інститути); в розробці спеціальних методик використання фізичних вправ та у виданні спеціальної літератури з цієї тематики; у підготовці фахівців для цієї сфери; у розробці та виготовленні відповідного обладнання та багато іншого.

Аналіз існуючих визначень фізичної культури показав, що в них відсутня інформація про специфічні засоби, які використовуються людьми у процесі культуротворчої діяльності, тим самим не відображене те особливе, що притаманне тільки даному виду культури, що її породжує і виділяє серед інших. Очевидно, що основним засобом, за допомогою якого реалізуються різноманітні потреби людини у сфері фізичної культури, є фізичні вправи, причому такі, що не мають для людини прямого утилітарного значення (миттєвої вигоди, користі). Отже, фізичні

вправи є візитною карткою даного виду культури, своєрідним стрижнем, навколо якого об'єднуються моторика людини та її духовний розвиток у процесі культуротворчої діяльності.

Результати проведеного аналізу дозволили сформулювати перше концептуальне положення узагальнюючої теорії, а саме – узагальнююче визначення фізичної культури [27]. Зауважимо, що воно є уточненим відображенням «колективної» думки провідних фахівців про сутність поняття «фізична культура», отже, може слугувати об'єктивним інструментарієм у процесі розбудови узагальнюючої теорії.

Друге концептуальне положення. Сфера діяльності людей пов'язана з використанням фізичних вправ, для назви якої використовують термін «фізична культура», являє собою цілісну соціально-педагогічну систему, основними структурними елементами якої є фізичне виховання, спорт, фізична рекреація.

Обґрунтування даного положення має принципове значення, адже побудова узагальнюючої теорії можлива лише у тому випадку, коли буде доведено та всебічно розкрито сутність взаємозв'язку фізичного виховання, спорту, фізичної рекреації. Результати дослідження поставленої проблеми висвітлені у багатьох публікаціях [23, 26, 28]. Вони свідчать про те, що цілісність сучасної системи фізичної культури забезпечується, з одного боку, реалізацією нею двоединої оздоровчо-розвиваючої та виховної функції, тобто такої, яка притаманна усім формам фізичної культури і відображає існуючий зв'язок соціально-педагогічної системи фізичної культури з соціокультурною системою, в якій проходить її розвиток, а з іншого, тим, що у процесі культуротворчої діяльності застосовуються одні і ті самі засоби – фізичні вправи. Виходячи з сутності узагальнюючого поняття «фізична культура» [27], а також з урахуванням причинно-наслідкових взаємозв'язків між основними формами соціального прояву фізичної культури [26], необхідно констатувати таке. По-перше, **фізичне виховання** як соціальне явище являє собою історично зумовлену діяльність людей, пов'язану з використанням фізичних вправ у сфері освіти та її індивідуально і суспільно значущі результати. Культурно-історичні витоки поняття «фізичне виховання», а також особливості історичного розвитку фізичного виховання як однієї з форм соціального прояву фізичної культури, що виступає невід'ємною складовою теорії, детально висвітлено у роботі, що буде опублікована у наступному номері журналу.

По-друге, сучасний **спорт** як соціальне явище являє собою історично зумовлену діяльність людей, пов'язану з використанням фізичних вправ, спрямовану на підготовку та участь у змаганнях та її індивідуально і суспільно значущі результати. Закономірності історичного розвитку спорту, що є невід'ємною складовою теорії, більш ґрунтовно розкриті у попередніх дослідженнях [26].

По-третє, **фізична рекреація** як соціальне явище – це історично зумовлена діяльність людей, пов'язана з використанням фізичних вправ на дозвіллі, та її індивідуально і суспільно значущі результати. Особливості історичного розвитку фізичної рекреації та її взаємозв'язок з фізичним фітнесом, що є невід'ємною складовою теорії, докладно розкриті у попередній статті [28].

Сформульовані визначення являють собою відображення того факту, що термін «фізична культура» виступає у науковій практиці для узагальнюючої назви сфери діяльності людей, пов'язаної з використанням фізичних вправ, у якій основними соціальними формами є фізичне виховання, спорт, фізична рекреація. Якщо брати сучасну наукову термінологію, то поняття «фізичне виховання», «спорт», «фізична рекреація» є підпорядкованими по відношенню до поняття «фізична культура». Такий взаємозв'язок стає більш очевидним під час порівняння змісту та обсягу цих понять.

Третє концептуальне положення. Соціальний механізм саморозвитку сфери діяльності людей, пов'язаної з використанням фізичних вправ, для узагальнюючої назви якої застосовують термін «фізична культура», проявляється в діалектичній єдності, з одного боку, конкуруючої діяльності людей із задоволення різноманітних потреб у використанні фізичних вправ, а з іншого – суспільної оцінки такої діяльності. У цьому процесі за допомогою суспільної оцінки відбувається відбір з усього розмаїття соціальних явищ, які виникають у результаті діяльності людей, пов'язаної з використанням тих фізичних вправ, які важливі для суспільства.

Слід звернути увагу на те, що сформульоване концептуальне положення виступає ключем до розуміння сутності фізичної культури. Це найбільш складне положення, адже воно потребує певного переосмислення існуючих світоглядних позицій щодо соціальних механізмів, які лежать в основі саморозвитку фізичної культури. Разом з тим, саме воно відкриває шлях до розкриття рушійних сил та об'єктивних законів історичного розвитку сфери діяльності людей, пов'язаної з використанням фізичних вправ, тобто до побудови узагальнюючої теорії фізичної культури.

Результати дослідження соціального механізму саморозвитку фізичної культури висвітлені в багатьох публікаціях [23–27]. Вони свідчать про те, що основна рушійна сила, яка визначає соціальний і біологічний вектори у розвитку людини, пов'язана із задоволенням цілого спектра особистісних потреб. Їх умовно можна розділити на три групи: біологічно зумовлені (наприклад, потреба в диханні, в їжі, в розмноженні), соціально зумовлені (наприклад, потреба в освіті, в інформації, в праці, в житті) та потреби, що мають біосоціальну природу (наприклад, потреба в самовираженні, в приналежності до групи, у здоров'ї, у фізичній активності, в пізнанні навколишнього світу). З усього розмаїття біосоціальних потреб людини виділимо такі:

потреба в здоров'ї, у фізичній активності, у приналежності до групи та у самовираженні. Перші дві є потребами біологічно зумовленими, але і суспільно усвідомленими й такими, що визначають спрямованість сучасної соціально-педагогічної системи фізичної культури. Наступні дві займають особливе місце серед усього спектра біосоціальних потреб. Їх аналіз необхідний, оскільки в соціумі вони спричиняють увесь спектр конкуруючих взаємостосунків між його членами, що є основою та рушійною силою процесу суспільного розвитку.

Соціальний механізм саморозвитку фізичної культури. Виділення потреб людини, що є відображенням її біосоціальної природи, створює можливість для характеристики соціального механізму саморозвитку фізичної культури. Відмітимо, що в суспільстві все розмаїття людських потреб реалізується у формі індивідуальної та групової діяльності, котра створює особливі взаємовідносини між людьми, що за певних умов є основою механізму їх самоорганізації і зумовлює появу в суспільстві різних соціальних явищ, які можуть трансформуватися у відповідні соціальні інститути. Цей процес можна описати таким чином. Прагнучи задовольнити конкретні потреби, людина вступає у відносини з іншими людьми, у яких є аналогічні прагнення, що приводить до їх об'єднання з метою спільного добування необхідних благ і цінностей для задоволення своїх потреб. Це сприяє утворенню соціальних груп, які характеризуються відносною цілісністю і є самостійним суб'єктом соціальної дії. Таким чином, формуються групові потреби, які, на відміну від індивідуальних, є більш стійкими і постійними. На цьому етапі самоорганізації діяльності людей вирішальну роль відіграє їх потреба в приналежності до групи.

З іншого боку, об'єднання людей у групи приводить до виникнення прямих або опосередкованих конкуруючих взаємовідносин між її членами, а також між групами, представниками яких вони виступають, що є наслідком реалізації людьми індивідуальних потреб у самовираженні. Виділена діалектично суперечлива діяльність людей (з одного боку, прагнення до об'єднання в групи, а з іншого – прагнення до самовираження, що створює конкуруючі взаємовідносини між членами групи, а також між відповідними групами) і є основою механізму саморозвитку соціальних явищ.

Групові потреби можуть сформуватися, а процес їх задоволення набути систематичного характеру, тільки після отримання належної суспільної оцінки. Якщо групові потреби, які сформувалися в процесі діяльності людей із задоволення індивідуальних потреб, не отримують позитивної суспільної оцінки, то це може призвести до згортання відповідного соціального явища, або навіть до повного його зникнення. Якщо суспільна оцінка явища, яке виникло в результаті діяльності людей із задоволення спільних потреб, позитивна (наприклад, змагальна діяльність, що лежить в основі розвитку спорту, або ж діяльність з підтриман-

ня власного здоров'я, що лежить в основі розвитку фізичного виховання та фізичної рекреації), то таке соціальне явище, а відповідно і діяльність людей, стають суспільно значущими. На цій основі за певних умов може сформуватися відповідний соціальний інститут, який стає особливою формою закріплення і способом здійснення спеціалізованої діяльності людей. Саме він і забезпечує стабільне функціонування суспільних відносин, що утворилися в результаті конкуруючої діяльності людей у сфері задоволення спільних потреб, а це може означати, що таке соціальне явище стає однією зі складових культури суспільства.

У виділеному вище механізмі саморозвитку соціальних явищ визначальним елементом є суспільна оцінка. У сфері діяльності людей, пов'язаній з використанням фізичних вправ, тобто фізичної культури, вона може проявлятися через включення такого роду діяльності в уже існуючі суспільно значущі явища (наприклад, система освіти, релігійні ритуали, різні суспільно значущі рухи тощо), або ж сформуватися на основі ознак, характерних для фізичних вправ (оздоровчо-розвиваючий та рекреаційний ефекти від їх використання, вдовична та розважально-ігрова функція). Описаний вище механізм являє собою своєрідну «локомоторну систему» фізичної культури, яка забезпечує розвиток основних соціальних форм її прояву в складних суперечливих умовах історичної еволюції суспільства.

Як було відмічено вище, сформульоване концептуальне положення, що відображає сутність соціального механізму саморозвитку фізичної культури, а відповідно і саморозвитку основних форм її соціального прояву (фізичного виховання, спорту, фізичної рекреації), є ключовим елементом узагальнюючої теорії. Об'єктивність його введення підтверджується багатим фактичним матеріалом із фізичного виховання, спорту, фізичної рекреації.

У сфері фізичного виховання, в основі якої лежить діяльність людей, пов'язана з використанням оздоровчо-розвиваючої функції фізичних вправ, можна виділити такі факти, які підтверджують дієвість зазначеного механізму саморозвитку. Так, суспільне усвідомлення необхідності використання фізичних вправ у процесі виховання підростаючого покоління стало визначальним фактором, який вплинув на введення приблизно з середини XIX ст. в систему освіти найбільш розвинених країн Європи і США обов'язкових занять з використанням фізичних вправ. Тобто суспільна оцінка діяльності людей, пов'язана з використанням фізичних вправ, проявилась через включення такого роду діяльності в уже існуючі суспільно значущі явища, у даному випадку – систему освіти.

Зміни спрямованості процесу фізичного виховання дітей та молоді під впливом змін суспільних вимог до нього виразно простежуються в системі шкільного фізичного виховання, яка розвивалась на теренах Радянського Союзу. Так, військово-

прикладну спрямованість фізичного виховання видно вже в перших загальносоюзних програмах, прийнятих у 1923–1932 рр. Цю тенденцію бачимо і в наступних програмах – до 1976–1986 рр., у яких значне місце приділено підготовці учнів до складання комплексу «Готовий до праці й оборони СРСР» [19, 20]. У подальшому простежується переважно оздоровчий підхід до побудови системи фізичного виховання дітей і молоді, що знайшло відображення в шкільних програмах, прийнятих у 1980–1990-х роках. Основні ідеї такого підходу відобразилися і в навчальних програмах, які були прийняті уже в незалежній Україні [16, 29, 30].

Останнім часом у системі фізичного виховання дітей та молоді інтенсивно почав розвиватися виховний напрям [10]. Відмічена вище залежність спрямованості процесу фізичного виховання дітей та молоді від змін суспільних вимог до нього проявляється і в організації систем фізичного виховання, які функціонують в Англії [31], Німеччині [32] та США [33].

Дієвість виділеного механізму саморозвитку особливо виразно проявляється у сфері спорту, суспільна значущість якого обумовлена видовищною та розважально-ігровою функцією фізичних вправ. Процес виникнення та розвитку різних видів спорту стає більш зрозумілим саме через призму виділеного вище механізму саморозвитку соціальних явищ. В його основі лежить, з одного боку, прагнення людей до об'єднання в групи з метою спільної реалізації потреб у використанні певних фізичних вправ, а з іншого – їх прагнення до самореалізації в межах групової діяльності, що створює конкуруючі взаємовідносини між людьми, які проявляються у межах певним чином організованої змагальної діяльності на основі використання саме цих вправ.

Описаний механізм веде до зростання спортивних результатів та підвищення видовищності змагальної діяльності людей, пов'язаної з використанням фізичних вправ. Для ілюстрації сказаного наведемо такі приклади. У сучасному спорті баскетбол є одним із найвидовищніших видів. Він виник у 1891 р. у Спрингфілдському коледжі штату Массачусетс (США) завдяки викладачу Д. Нейсмиту. Відразу ж став популярним як серед учасників, так і серед глядачів. Таким чином сформувався групові потреби у цьому виді змагань (видовищ). Активна пропаганда баскетболу привела до того, що в 1904 р. в Сент-Луїсі було проведено перший показовий турнір у рамках Олімпійських ігор, а з 1936 р. цей вид спорту увійшов до їхньої офіційної програми. Це означало остаточне визнання суспільної значущості баскетболу, що багато в чому й зумовило подальше його поширення. Отже, суспільна оцінка описаної вище діяльності людей, пов'язаної з грою в баскетбол, проявилась через включення даного виду спорту в уже існуючі суспільно значущі явища, у даному випадку Олімпійські ігри. Наведений приклад показовий

ще й тому, що ілюструє існуючий взаємозв'язок між фізичним вихованням і спортом, отже підтверджує коректність введення другого концептуального положення.

Потреба у підвищенні суспільної значущості спорту як видовища проявляється тією чи іншою мірою і в інших видах спорту. Яскравим прикладом цього факту може слугувати розвиток діяльності людей з використанням фізичних вправ у групах підтримки спортивних команд, яка привела до появи нового виду спорту – черлідінгу. Така діяльність зародилась у США ще у другій половині XIX ст. як об'єднання групи студентів, які надавали організовану підтримку своїй команді на змаганнях з американського футболу. Для її назви почали використовувати термін черлідінг (cheer – схвалювати, підтримувати і lead – керувати, вести). З середини XX ст. подібна діяльність стає невід'ємною складовою більшості спортивних змагань у США і Великобританії, що є відображенням суспільно значущої потреби у такому виді діяльності, адже вона сприяла підвищенню видовищності змагань. У 1980 р. в США було встановлено офіційні стандарти для проведення уже змагань з черлідінгу. З цього часу він розвивається як вид спорту, основна суспільна значущість якого проявляється передусім у його видовищності, що приваблює глядачів, спонсорів, телебачення, тобто сприяє залученню до сфери спорту значних людських і фінансових ресурсів.

Дієвість виділеного механізму саморозвитку соціальних явищ, у якому ключовим елементом виступає суспільна оцінка, яскраво проявляється і у сфері фізичної рекреації, яка ґрунтується на використанні оздоровчо-розвиваючої та рекреаційної функції фізичних вправ. Виразним прикладом прояву суспільної ваги різних форм рекреаційної діяльності людей, пов'язаної з використанням фізичних вправ, може слугувати прийняття у 1966 р. Радою Європи концепції «Спорт для всіх», а також утворення на цій основі міжнародної асоціації ТАФІСА (The Association For International Sport for All, TAFISA), основною метою якої є «створення умов – чоловікам і жінкам, представникам усіх вікових груп – для підтримання фізичного і психічного рівня розвитку, необхідного для життя, а також захист людства від виродження» [21].

Суспільне значення рекреаційної діяльності людей особливо яскраво проявляється у фітнес-індустрії, де вони власними коштами визначають значущість та ефективність запропонованих програм використання фізичних вправ. Приклад розвитку фітнес-індустрії показовий ще і в тому, що на цій основі виник цілий ряд видів спорту, таких як спортивний фітнес, спортивна аеробіка, пол-денс, атлетичний фітнес, боді-фітнес та інші. Наведені приклади свідчать про об'єктивність та коректність введення другого концептуального положення та показують взаємозв'язок фізичної рекреації і спорту. Його існування підтверджують

ся також і формуванням на основі рекреаційної діяльності людей цілого ряду нових видів спорту, наприклад, пляжного футболу, пляжного волейболу, віндсерфінгу, скіджорингу та багатьох інших.

Наведеними прикладами не вичерпується доказова база коректності виділення механізму саморозвитку соціальних явищ, які виникли в результаті діяльності людей, пов'язаної з використанням фізичних вправ. Вони (приклади) ще раз підтверджують, що цей механізм має об'єктивний і загальний характер і може слугувати основою узагальнюючої теорії фізичної культури.

Четверте концептуальне положення. Історичний розвиток сфери діяльності людей, пов'язаної з використанням фізичних вправ, для узагальнюючої назви якої використовують термін «фізична культура», проходить за такими основними напрямками: виховний, видовищний, оздоровчо-рекреаційний, релігійний.

Для перевірки цього положення було проведено аналіз особливостей історичної еволюції означеної сфери діяльності людей через призму виділеного механізму саморозвитку соціальних явищ [23, 26]. Його результати свідчать про те, що в історичному розвитку фізичної культури виділяються певні напрями. Перший – виховний – заснований на оздоровчо-розвиваючій функції фізичних вправ. Його становлення обумовлене суспільно значущою потребою використання таких вправ у процесі виховання підростаючого покоління, що поступово трансформувалося в соціальний інститут фізичного виховання [23]. Другий – видовищний – в основі розвитку якого лежить видовищна та розважально-ігрова функція фізичних вправ. Історична еволюція цього напрямку обумовлена тим, що фізичні вправи включалися в різноманітні звичаї і обряди, які існували на певному етапі суспільного розвитку, що забезпечувало їх високе суспільне значення, отже, створювало передумови для подальшої еволюції такої діяльності, яка і привела до появи соціального інституту сучасного спорту. Його суспільна значущість обумовлена, з одного боку, реалізацією індивідуальних потреб людей у самовираженні, що досягається в ході змагальної діяльності на основі їх тілесності, а з іншого – задоволенням суспільних потреб у різних видовищах, в основі яких лежить змагальна діяльність людей, пов'язана з використанням фізичних вправ [23, 26]. Третій – оздоровчо-рекреаційний. Становлення цього напрямку в історичній еволюції сфери діяльності людей, пов'язаної з використанням фізичних вправ, було обумовлене, з одного боку, поступовим суспільним усвідомленням оздоровчо-рекреаційного впливу фізичних вправ на організм людини, а з іншого – формуванням суспільної потреби у здоровому поколінні. Цей напрям привів до виникнення соціального інституту фізичної рекреації (фізичного фітнесу) [23, 28]. Четвертий – релігій-

ний напрям, для якого характерним є те, що спеціальні фізичні вправи використовувалися людьми в процесі виконання релігійних ритуалів, у чому і виявлялася їх суспільна значущість [23, 26]. Цей напрям на сучасному етапі розвитку суспільства практично втратив своє значення.

Результати дослідження закономірностей історичного розвитку фізичної культури, що є невід'ємною складовою узагальнюючої теорії, слугують ще одним доказом дієвості виділеного механізму розвитку соціальних явищ, в основі яких лежить діяльність людей, пов'язана з використанням фізичних вправ.

Висновки. Результати проведених досліджень свідчать, що в основі узагальнюючої теорії фізичної культури лежать такі положення, які у своєму цілісному сприйнятті представляють її структуру.

По-перше, фізична культура являє собою історично зумовлену діяльність людей, пов'язану з використанням фізичних вправ, та її індивідуально і суспільно значущі результати.

По-друге, це цілісна соціально-педагогічна система, основними структурними елементами якої є:

- фізичне виховання, що являє собою історично зумовлену діяльність людей, пов'язану з використанням фізичних вправ у сфері освіти та її індивідуально і суспільно значущі результати;
- спорт, який виступає як історично зумовлена діяльність людей, пов'язана з використанням фізичних вправ, спрямована на підготовку та участь у змаганнях та її індивідуально і суспільно значущі результати;
- фізична рекреація (фізичний фітнес) як історично зумовлена діяльність людей, пов'язана з використанням фізичних вправ на дозвіллі та її індивідуально і суспільно значущі результати.

По-третє, соціальний механізм саморозвитку фізичної культури, а відповідно і основних її форм (фізичного виховання, спорту, фізичної рекреації), проявляється в діалектичній єдності, з одного боку, конкуруючої діяльності людей із задоволення різноманітних потреб у використанні фізичних вправ, а з іншого – суспільної оцінки соціальних явищ, які виникають на основі такої діяльності. У цьому механізмі суспільна оцінка виконує функцію відбору з усього розмаїття соціальних явищ, які з'являються в результаті діяльності людей, пов'язаної з використанням тих фізичних вправ, які важливі для суспільства.

По-четверте, історична еволюція сфери діяльності людей, пов'язаної з використанням фізичних вправ, для узагальнюючої назви якої застосовують термін «фізична культура», проходить за такими основними напрямками – виховний, видовищний, оздоровчо-рекреаційний, релігійний. Їх історичний розвиток і привів до появи особливих соціальних інститутів фізичного виховання, спорту, фізичної рекреації.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному розкритті взаємозв'язку між фізичною культурою і спортом.

Література

1. *Визитей Н. Н.* Теория физической культуры: к корректировке базовых представлений: Философские очерки / Н. Н. Визитей. – М.: Сов. спорт, 2009. – 184 с.
2. *Выдрин В. М.* Осмысление интегративной сущности физической культуры – магистральный путь формирования ее теории / В. М. Выдрин, Ю. Ф. Курамшин, Ю. М. Николаев // Теория и практика физ. культуры. – 1996. – № 5. – С. 59–62, 94.
3. *Выдрин В. М.* Физическая культура: ретроспекции и перспективы / В. М. Выдрин, А. В. Лотоненко, Г. Р. Гостев, А. А. Лотоненко // Культура физическая и здоровье. – 2008. – № 4 (18). – С. 34–41.
4. *Дюперон Г. А.* Теория физической культуры / Г. А. Дюперон. – Л.: Время, 1930. – 321 с.
5. *Курамшин Ю. Ф.* Теория и методика физической культуры: учебник / Ю. Ф. Курамшин. – М.: Сов. спорт, 2003. – 464 с.
6. *Лубышева Л. И.* Теория физической культуры: поиск нового вектора развития // Теория и практика физ. культуры. – 2015. – № 1. – С. 93.
7. *Матвеев Л. П.* Интегральная тенденция в современном физкультуроведении / Л. П. Матвеев // Теория и практика физ. культуры. – 2003. – № 5. – С. 5–8.
8. *Матвеев Л. П.* Теория и методика физической культуры: учеб. для ин-тов физ. культуры / Л. П. Матвеев. – М.: Физкультура и спорт; СпортАкадемПресс, 2008. – 544 с.
9. *Матвеев Л. П.* Обобщающая теория физической культуры на текущем этапе своего становления / Л. П. Матвеев // Теория и практика физ. культуры. – 2009. – № 9. – С. 16–17.
10. *Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів з предмета «Фізична культура» для 1–4, 5–9 класів / [за заг. ред. Т. Ю. Круцевич]. – К.: Літера ЛТД. – 2013. – 352 с.*
11. *Наталов Г. Г.* Проблемное поле науки и мониторинг истины / Г. Г. Наталов // Теория и практика физ. культуры. – 2005. – № 11. – С. 15–20.
12. *Николаев Ю. М.* К проблеме развития теории физической культуры / Ю. М. Николаев // Теория и практика физ. культуры. – 2001. – № 8. – С. 2–10.
13. *Николаев Ю. М.* Теория и практика физической культуры в первой трети 21 века / Ю. М. Николаев // Теория и практика физ. культуры. – 2010. – № 9. – С. 10–18.
14. *Николаев Ю. М.* Человеческая сущность физической культуры и ее теории: веление времени (к проблеме модернизации теоретико-образовательного пространства физической культуры) / Ю. М. Николаев // Теория и практика физ. культуры. – 2011. – № 10. – С. 96–106.
15. *Николаев Ю. М.* Теория физической культуры: что же это такое? // Теория и практика физ. культуры. – 2015. – № 1. – С. 94 – 99.
16. *Основи здоров'я і фізична культура.* Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–11 класи. – К.: Початкова шк., 2001. – 112 с.
17. *Передельский А. А.* Физическая культура и спорт в современных условиях: единство и многообразие / А. А. Передельский // Теория и практика физ. культуры. – 2011. – № 9. – С. 101–104.
18. *Пономарьев Н. И.* Некоторые проблемы функционирования и развития теории физической культуры / Н. И. Пономарьев // Теория и практика физ. культуры. – 1996. – № 5. – С. 55–58.
19. *Програми восьмирічної і середньої школи.* Комплексна програма фізичного виховання учнів I–XI класів загальноосвітньої школи. – К.: Рад. шк., 1986. – 48 с.
20. *Програми для середньої школи.* Фізична культура. – К.: Рад. шк., 1976. – 55 с.
21. *Ренсон Р.* Спорт для всех: новые и старые формы культуры движения // Спорт для всех. – 1999. – № 1–2. – С. 21–25.
22. *Стельмах С. П.* История понятий / С. П. Стельмах // Энциклопедія історії України : у 10 т. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е–Й. – С. 620.
23. *Сутула В. А.* Основы физкультурологии / В. А. Сутула. – Х.: Изд-во Шуст А. И., 2002. – 56 с.
24. *Сутула В. А.* Деятельность людей по удовлетворению разнообразных потребностей в использовании физических упражнений – основа механизма саморазвития физической культуры / В. А. Сутула // Педагогіка, психологія та медико-біол. пробл. фіз. виховання і спорту: зб. наук. праць / за ред. С. С. Єрмакова. – Х., 2011. – № 11. – С. 124–127.
25. *Сутула В. А.* Теория физической культуры: научный миф или реальность? / В. А. Сутула, Г. В. Власов // Теория и практика физ. культуры. – 2013. – № 5. – С. 10–14.
26. *Сутула В. О.* Теоретико-методичні засади формування фізичної культури особистості в умовах цілісної соціально-педагогічної системи: дис. ... доктора пед. наук. / В. О. Сутула. – Х., 2012. – 440 с.
27. *Сутула В. О.* Фізична культура: передумови теорії / В. О. Сутула // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2016. – № 3. – С. 60–65.
28. *Сутула В. О.* Про сутність зв'язку між фізичною культурою, фізичною рекреацією та фізичним фітнесом / В. О. Сутула // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2016. – № 4. – С. 77–84.
29. *Фізична культура.* 1–4 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – Х.: Вид-во «Ранок», 2005. – 156 с.
30. *Фізична культура.* 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Ірпінь, 2005. – 272 с.

31. *Режим доступу:* Mick Donovan, Gareth Jones and Ken Hardman. Physical education and sport in England: dualism, partnership and delivery provision / *Kinesiology* 38(2006) 1:16-27.
32. *Режим доступу:* Roland Naul, Dennis Dreiskämper, Dirk Hoffmann. History of sport and physical education in Germany, 2005, pp. 191-203.
33. *Kohl H.W., Cook H.D.* Approaches to Physical Education in Schools. US: National Academies Press; 2013. режим доступу: Approaches to Physical Education in Schools - Educating the Student...

Literature

1. *Vizitey N. N.* Theory of physical culture: to correcting basic notions: Philosophical essays / N. N. Vizitey. – Moscow: Sov. Sport, 2009. – 184 p.
2. *Vydrin V. M.* Understanding integrative essence of physical culture – mainstream way of its theory formation / V. M. Vydrin, Y. F. Kuramshyn, Y. M. Nikolayev // *Teoriya i praktika fizkultury*. – 1996. – N 5. – P. 59–62, 94.
3. *Vydrin V. M.* Physical culture: retrospection and prospects / V. M. Vydrin, A. V. Lotonenko, G. R. Gostev, A. A. Lotonenko // *Kultura fizicheskaya i zdorovye*. – 2008. – N 4 (18). – P. 34–41.
4. *Dyuperon G. A.* Physical culture theory / G. A. Dyuperon. – Leningrad: Vremya, 1930. – 321 p.
5. *Kuramshin Y. F.* Physical culture theory and methods: textbook / Y. F. Kuramshin. – Moscow: Sov. Sport, 2003. – 464 p.
6. *Lubysheva L. I.* Physical culture theory: searching new development vector // *Teoriya i praktika fizkultury*. – 2015. – N 1. – P. 93.
7. *Matveyev L. P.* Integral tendency in modern physical culture / L. P. Matveyev // *Teoriya i praktika fizkultury*. – 2003. – N 5. – P. 5–8.
8. *Matveyev L. P.* Physical culture theory and methods: textbook for physical culture institutions / L. P. Matveyev. – Moscow: Fizkultura i sport; SportAkademPress, 2008. – 544 p.
9. *Matveyev L. P.* Generalizing theory of physical culture at the current stage / L. P. Matveyev // *Teoriya i praktika fizkultury*. – 2009. – N 9. – P. 16–17.
10. Educational program for comprehensive educational establishments in subject «Physical culture» for 1–4, 5–9 grades / [ed. by T. Y. Krutsevich]. – Kyiv: Litera LTD. – 2013. – 352 p.
11. *Natalov G. G.* Problem field of science and truth monitoring / G. G. Natalov // *Teoriya i praktika fizkultury*. – 2005. – N 11. – P. 15–20.
12. *Nikolayev Y. M.* To the problem of physical culture theory development / Y. M. Nikolayev // *Teoriya i praktika fizkultury*. – 2001. – N 8. – P. 2–10.
13. *Nikolayev Y. M.* Physical culture theory and methods in the first third of the 21 century / Y. M. Nikolayev // *Teoriya i praktika fizkultury*. – 2010. – N 9. – P. 10–18.
14. *Nikolayev Y. M.* Human creating essence of physical culture and its theory: the imperative of era (to the problem of modernization of theoretico-educational space of physical culture) / Y. M. Nikolayev // *Teoriya i praktika fizkultury*. – 2011. – N 10. – P. 96–106.
15. *Nikolayev Y. M.* Physical culture theory: what is it? // *Teoriya i praktika fizkultury*. 2015. – N 1. – P. 94 – 99.
16. Health bases and physical culture. Program for comprehensive educational establishments. 1–11 grades. – Kyiv: Pochatkova shkola, 2001. – 112 p.
17. *Peredelsky A. A.* Physical culture and sport today: integrity and versatility / A. A. Peredelsky // *Teoriya i praktika fizkultury*. – 2011. – N 9. – P. 101–104.
18. *Ponomaryov N. I.* Some problems of physical culture theory functioning and development / N. I. Ponomaryov // *Teoriya i praktika fizkultury*. – 1996. – N 5. – P. 55–58.
19. Programs of 8-year and secondary school. Complex physical education program for pupils of the I–XI grades of comprehensive school. – Kyiv: Radianska shkola, 1986. – 48 p.
20. Programs for secondary school. Physical culture. – Kyiv: Radianska shkola, 1976. – 55 p.
21. *Renson R.* Sport for all: new and old forms of motion culture // *Sport dlya vsekh*. – 1999. – N 1–2. – P. 21–25.
22. *Stelmakh S. P.* History of notions / S. P. Stelmakh // *Encyclopaedia of history of Ukraine : in 10 v.* – Kyiv: Naukova dumka, 2005. – Vol. 3. – P. 620.
23. *Sutula V. A.* Bases of physical culture / V. A. Sutula. – Kharkov: Izdatelstvo Shust I. A., 2002. – 56 p.
24. *Sutula V. A.* Human activity on meeting various demands in application of physical exercises – bases of mechanism of self-development of physical culture / V. A. Sutula // *Pedahohika, psykhohohiia ta medyko-biologichni problem fizvykhovannia i sportu: Collection of scientific papers* / Ed. by S. S. Iermakov. – Kharkiv, 2011. – N 11. – P. 124–127.
25. *Sutula V. A.* Physical culture theory: scientific myth or reality? / V. A. Sutula, G. V. Vlasov // *Teoriya i praktika fizkultury*. – 2013. – N 5. – P. 10–14.
26. *Sutula V. O.* Theoretico-methodical bases of personality physical culture formation under conditions of integral socio-pedagogical system: Doctoral dissertation in Pedagogics / V. O. Sutula. – Kharkov, 2012. – 440 p.
27. *Sutula V. O.* Physical culture: theory prerequisites / V. O. Sutula // *Teoriya i metodyka fizvykhovannia i sportu*. – 2016. – N 3. – P. 60–65.

28. *Sutula V. O.* On the essence of correlation between physical culture, physical recreation and physical fitness / *V. O. Sutula* // *Teoriya i metodyka fizvykhovannia i sportu.* – 2016. – N 4. – P. 77–84.
29. *Physical culture. 1–4 grades.* Program for comprehensive educational establishments. – Kharkiv: Vydavnytstvo «Ranok», 2005. – 156 p.
30. *Physical culture. 5–12 grades.* Program for comprehensive educational establishments. – Kyiv: Irpin, 2005. – 272 p.
31. Access mode: Mick Donovan, Gareth Jones and Ken Hardman. Physical education and sport in England: dualism, partnership and delivery provision / *Kinesiology* 38(2006) 1:16-27.
32. Access mode: Roland Naul, Dennis Dreiskämper, Dirk Hoffmann. History of sport and physical education in Germany, 2005, pp. 191-203.
33. *Kohl H.W., Cook H.D.* Approaches to Physical Education in Schools. US: National Academies Press; 2013. Access mode: Approaches to Physical Education in Schools - Educating the Student...

Харківська державна академія фізичної культури, Харків

Надійшла 15.06.2017